

**ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ
ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВНОСТІ****THE RIGHT TO FREEDOM AND PERSONAL INTEGRITY
AS AN INNOVATIVE COMPONENT OF LEGAL STATE**

Саснко М.І., к.ю.н.,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Малій Б.С., слухач магістратури

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті досліджується сутність права на свободу й особисту недоторканність як невід'ємної складової правової державності, його законодавче врегулювання як міжнародного, так і національного характеру. Виокремлюються дві складові зазначеного права, а саме «право на свободу» і «право на особисту недоторканність». Аналізуються спільні норми їх закріплення, а також детальні відмінності, які відкривають можливість ефективно дослідити складові права на свободу й особисту недоторканність кожної людини в умовах розбудови сучасної правової держави.

У роботі встановлено межі «права на свободу»: це окреслено за допомогою загальновідомого правового постулату «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Проаналізовано «право на особисту недоторканність», спираючись на нормативно-правові акти та викладені в них заборони щодо втручання в певні сфери людського буття з боку держави, будь-яких організацій чи інших осіб.

Виявлена низка проблемних питань щодо тлумачення термінів «право на свободу» та «право особисту недоторканність». Порівнюючи концепції розуміння досліджуваної категорії прав людини, можна стверджувати, що головним об'єктом дискусії між їхніми прихильниками виступає саме співвідношення прав людини та їх інституціоналізації через встановлення гарантій таких прав.

Гарантії дають можливість впливати на захист прав. Вони виступають обов'язковою складовою формування громадянського суспільства і правової держави. Громадянське суспільство є гарантом того, що держава стає правовою і не порушує прав людини. Водночас інститути громадянського суспільства набувають характеру основних правозахисних механізмів, які змушують державу поважати право людини на свободу та особисту недоторканність.

Дослідження дозволяє зробити висновок, що для цілісної та повної характеристики з погляду концепції природного права насамперед визнаються невід'ємність та природність прав, на сутність яких держава повинна орієнтуватися. Право на свободу та особисту недоторканність розуміються як відношення людини і влади, при якому влада обмежується у своїх посяганнях на свободу індивіда.

Ключові слова: право, свобода, право на свободу, право на приватне життя, право на особисту недоторканність, Конституція України, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Конституційний Суд України.

The article examines the essence of the right to freedom and personal integrity as an integral component of legal statehood, its legislative regulation, both international and national. There are two components of this right, namely the "right to liberty" and the "right to privacy". Common norms of their fixing are analyzed, as well as detailed differences that open the opportunity to effectively investigate the constituent rights to freedom and personal inviolability of each person in the conditions of building a modern rule of law.

The limits of the "right to liberty" are set, and this is outlined by the well-known legal postulate, "anything that is not expressly prohibited by law" is allowed. The "right to privacy" is analyzed on the basis of normative legal acts and the prohibitions set out therein, regarding interference with certain areas of human life by the state, any organizations or other persons.

Identified a number of problematic issues regarding the interpretation of "right to free" and "right to personal integrity" comparing concepts to understanding the studied category of human rights, it can be argued that the main object of discussion between their supporters is precisely the relationship between human rights and their institutionalization through the establishment of guarantees of such right.

Guarantees give the opportunity to influence the protection of rights. Safeguards are an indispensable part of the formation of civil society and the rule of law. Civil society as a guarantor of the state becoming legal and not violating human rights. At the same time, civil society institutions are acquiring the character of basic human rights mechanisms that force the state to respect the human right to free and personal integrity.

The study concludes that, for a holistic and complete character, from the point of view of the concept of natural law, first of all, the inalienability and naturalness of the rights on which the state should be guided are recognized. The right to free and personal inviolability is understood as the relationship between man and power, in which power is limited in its encroachments on the freedom of the individual.

Key words: right, liberty, right to liberty, right to privacy, right to privacy, Constitution of Ukraine, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Constitutional Court of Ukraine.

Постановка проблеми. Натепер на території України відбувається складний та важкий період реформування майже всіх сфер суспільного життя. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність набуває особливої значущості за умов побудови правової держави, у зв'язку з чим можлива неналежна реалізація права особи на свободу й особисту недоторканність. Стаття 1 Конституції України вказує, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Відповідно реалізація конституційних прав і свобод людини є обов'язковою вимогою та умовою існування держави.

Незважаючи на конституційну охорону, в повсякденному житті маємо факти частого порушення основних прав людини, які закріплюють за людьми вищенаведені цінності, що зумовлено і неправильним трактуванням самих прав, і недостатністю правового регулювання певних відносин, які із цих прав випливають. У зв'язку з поді-

ями в нашій державі ми мали змогу спостерігати відкрите нівелювання основних цінностей. Майданівські події в 2014 році проілюстрували нехтування недоторканності людського життя, зневагу до особистої свободи, яку про-являли органи влади, перевищуючи свої повноваження. Мало місце ігнорування міжнародних стандартів у сфері прав людини, основних конституційних принципів.

У межах правової держави поняття свободи зазвичай розвивається в чотирьох напрямках, що дозволяє розуміти її як:

- 1) незалежність від свавілля з боку інших;
- 2) існування гарантованих основних прав, які обмежують монополію державної влади;
- 3) право на співучасть у справах держави, тобто право на участь в ухваленні рішень;
- 4) реалізацію індивідуального самовизначення на основі законів; свобода вибору й ухвалення рішень,

свобода самому визначати своє життя відповідно до власних уявлень про щастя і його сенс [1, с. 71].

Нині Україна стоїть на порозі значних змін. Адаптуючи українське законодавство до міжнародних стандартів, законодавець найперше має визначити правовий статус людини як найвищої цінності. Такий статус полягає в правильному розумінні особистих прав людини, які є природними та основоположними. Правова держава не може бути побудована без визнання особистих прав людини. Відсутність у законодавстві окреслення меж особистих прав людини, неправильне їх формулювання і трактування призводять до порушення основних підвалин існування людини [2, с. 71].

Отже, правильне визначення сукупності особистих прав людини, характеристика їх меж та змісту значно сприятимуть формуванню громадянського суспільства та побудові правової держави в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Право на свободу та особисту недоторканність закріплене в правових актах національного й міжнародного рівня. Зокрема, ст. 3 Конституції України визначає недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Ст. 29 Конституції закріплює право кожної людини на свободу й особисту недоторканність [3]. Право на свободу і право на особисту недоторканність закріплені відповідно у ст. 288 та ст. 289 Цивільного кодексу України [9]. Окремі аспекти забезпечення зазначеного права містяться в Законах України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [5], «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [6] та інших.

Проблемам визначення та реалізації права людини на свободу та особисту недоторканність приділяли в своїх наукових роботах такі вчені, як В. Олійник, В. Опришко, М. Орзіх, В. Погорілко, А. Таранов, О. Фрицький, В. Шилігов, М. Цвік, С. Погребняк, О. Донченко, А. Шаркова, О. Михайленко, І. Петрухіна, О. Шило, М. Шумило та інші.

Метою статті є розкриття меж, сутності та трактування права на свободу і особисту недоторканність як невід'ємної складової правової державності в умовах сучасного розвитку України та законодавчого закріплення на міжнародному й національному рівні.

Виклад основного матеріалу. Розбудову сучасної української демократичної держави, яка невпинно прагне стати повноправним членом Європейського співтовариства, не буде завершеною без реалізації етапу формування правової держави. Становлення правового суспільства та дотримання прав і свобод як людини, так і громадянина є складним питанням в умовах сучасності. В Україні правовою основою функціонування всього суспільства є Конституція України, яка в свою чергу виконує роль Основного Закону, регулюючи головні сфери людського життя. Ст. 3 Основного Закону визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Відповідно до такого визначення, Конституція України містить положення (розділ II), в якому чітко визначені права, свободи, обов'язки людини й громадянина. До основних прав ми можемо віднести: право на життя, право на вільний розвиток особистості, право на освіту, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу світогляду й віросповідання тощо [3].

Право на свободу та особисту недоторканність є одним з фундаментальних і невідчужуваних особистих прав людини. Ст. 29 Конституції України передбачає: «кожна особа має право на свободу та особисту недоторканність».

Це право закріплене та регулюється законодавчими актами як міжнародного, так і національного рівня. Беручи до уваги міжнародний рівень, таке право закріплено у ст. 3 Загальної декларації прав людини (1948 р.), ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), ст. 5 Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод (1950 р.) [4] та в інших загальноновизначених міжнародних документах. Національний законодавчий рівень, крім Конституції України, закріплює це право в наступних нормативно-правових актах: Цивільному кодексі України (далі – ЦК) (ст. ст. 288, 289) [5], Кримінально-процесуальному кодексі України (ст. 12), Законах України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [6], «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [7] і так далі.

Законодавче закріплення цього права виступає стійкою гарантією його забезпечення та реалізації. Однак для цілісної та повної характеристики права на свободу й особисту недоторканність як невід'ємної складової правової державності необхідно опрацювати історичне походження та теоретичні концепції категорій «свобода» і «недоторканність».

Досліджуючи права людини, не можна обмежуватися лише тими їх формулюваннями й аспектами, що закріплені на нормативному рівні. Для цілісної характеристики права на свободу й особисту недоторканність необхідно вивчити філософські категорії «свобода» і «недоторканність».

Вважається, що вперше право на особисту недоторканність було юридично закріплено в 1215 р. у Великій хартії вольностей. Античному філософу Платону належить ідея обґрунтування права й держави як соціальних благ, що мають своїм обов'язком забезпечувати охорону й захист прав людини. Римський філософ М. Цицерон зазначав, що свобода залежить від законів, підкреслюючи в своїх працях наступні слова: «Ми повинні бути рабами законів, щоб мати свободу». Французький просвітник Ш. Монтеск'є, визначаючи свободу, наголошував на тому, що «це право людини – робити все, дозволене законом, і тільки на таких умовах людина може мати повну свободу, бути вільною у виборі певного варіанта поведінки в межах існуючих у державі законів. Якщо в суспільстві не забезпечена реалізація прав і свобод людини, її недоторканність, таке суспільство не може вважатися демократичним» [8, с.76].

На думку українського правознавця С. Погребняка, позитивна концепція свободи впливає з прагнення особи бути господарем власного життя, бажання бути суб'єктом, а не об'єктом, ґрунтується на ідеях публічної автономії, самоуправління і самовизначення. П. Рабінович визначає право на свободу та особисту недоторканність як можливість людини бути незалежною від інших людей, вільно здійснювати передбачені Конституцією і законами України права, проявляти власну волю у своїх висловлюваннях, вчинках і діяльності згідно з власними світоглядними уявленнями та переконаннями без будь-яких обмежень, якщо такі обмеження прямо не передбачені Конституцією і законами України. Становлення ідеї свободи та особистості недоторканності в історії правової думки показує, що її зміст змінювався залежно від соціально-політичних умов, що вимагало й вимагає відповідної трансформації нормативно-правової бази в рамках правової держави [9, с. 99].

В рамках дослідження права на свободу й особисту недоторканність як невід'ємної складової правової державності слід розглянути категорії «свобода» й «особиста недоторканність» окремо одна від одної, щоб краще зрозуміти механізм їх реалізації та закріплення в умовах сьогодення.

Спираючись на норми розділу II Основного Закону нашої держави, право на свободу є основоположним та розкривається наступним чином: право на свободу природного існування (ст. 27); право на свободу думки й слова (ст. 34); право на свободу світогляду й віросповідання (ст.35); право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36); право на свободу пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33); право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54); право на свободу зібрань (ст. 39). Отже,

правові межі права на свободу окреслюються за допомогою загальновідомого правового постулату «дозволено все, що прямо не заборонено законом».

Право на свободу не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, які чітко визначені законом. Як і будь-яке інше право, право на свободу має захищатися, інакше воно буде декларативним. В свою чергу право на особисту недоторканність проявляється через складові елементи, єдність і структурованість яких розглядається в декількох аспектах. Насамперед особиста недоторканність ґрунтується на можливості особи бути захищеною від будь-яких незаконних обмежень її індивідуальної, фізичної та психічної недоторканності.

Індивідуальна свобода в правовій державі дає можливість діяти відповідно до своїх інтересів і уявлень та створює умови для здійснення власного, індивідуального вибору. Фізична недоторканність забезпечується цілою низкою особистих немайнових прав, а саме правом на життя (ст. 281 ЦК), правом на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК), правом на медичну допомогу (ст. 284 ЦК), правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293 ЦК) тощо.

Можна виділити декілька аспектів дотримання особистої недоторканності. Перший – психічна недоторканність забезпечується неможливістю посягати на нормальний перебіг психічних процесів (ст. 32 Основ законодавства про охорону здоров'я). Другий аспект висвітлюється в можливості безперешкодно користуватися свободою від неправомірних посягань. Третій аспект – це можливість вимагати від інших осіб не порушувати недоторканність. Четвертий аспект наголошує на можливості користуватися правом державного захисту у разі виникнення посягань, що забезпечується діяльністю органів державної влади.

Розглянувши окремі правові положення меж реалізації вище згаданого права, необхідно виділити спільну правову норму, яка вказана в ст. 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і визначає перелік випадків, коли свобода та особиста недоторканність можуть бути порушені, але виключно в рамках процедури, встановленої законом.

До таких випадків відноситься:

- законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу та інші [10].

Сутність права на свободу та особисту недоторканність зводиться до того, що людина за своєю природою є вільною і, в свою чергу, деякі обмеження (виключення) можливі тільки за умови дотримання певних правових гарантій, які повинні дотримуватись органами й представниками державної влади.

Юридичні позиції Конституційного Суду України (далі – КСУ) за минулі роки тлумачать право на сво-

боду й особисту недоторканність як одне з визначальних та фундаментальних конституційних прав людини. Воно є абсолютним і може бути обмежене, але тільки на підставах та в порядку, які чітко визначені в законі (Рішення КСУ від 11 жовтня 2011 р. № 10-рп/2011). КСУ виходить із того, що серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації.

Право на свободу є невід'ємним і невідчужуваним конституційним правом людини й передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного й всебічного розвитку, самостійної дії відповідно до власних рішень і задумів, визначення пріоритетів, змоги робити все, що не заборонено законом, безперешкодного і на власний розсуд пересування по території держави, обирання місця проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та Законами України (Рішення КСУ від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016). Право на свободу та особисту недоторканність, як і будь-яке інше право, потребує захисту від свавільного обмеження, для чого вимагається періодичний судовий контроль за обмеженням чи позбавленням свободи та особистої недоторканності, що має здійснюватися у визначені законом часові інтервали (Рішення КСУ від 23 листопада 2017 р. № 1-р/2017) [11].

Висновки. Розбудова правової держави передбачає затвердження нормативно-правових актів, які забезпечують права, свободи, природні інтереси кожної людини. Право на свободу й право на особисту недоторканність є окремими правами, проте вони тісно пов'язані між собою і водночас виражають різні аспекти свободи у філософському розумінні: право на свободу – позитивний, а право на особисту недоторканність – негативний.

Можна визначити, що право на свободу – це здатність вчиняти або не вчиняти дії, що не заборонені законодавством; Право на свободу розкривається через такі права: на свободу природного існування; на свободу думки і слова (ст. 34 Конституції України); на свободу світогляду й віросповідання (ст. 35 Конституції України); на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36 Конституції України); на свободу пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33 Конституції України); на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54 Конституції України); на свободу зібрань (хоча в Конституції буквально йдеться про право збиратися мирно, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України)).

В свою чергу право на особисту недоторканність – це закріплені в нормативно-правових актах заборони втручатися в певні сфери людського життя з боку держави, організацій чи інших осіб. Недоторканність розкривають через наявність заборон втручання в певні сфери людського буття, а саме фізичну, психічну, моральну, соціальну та духовну.

Враховуючи, що право на свободу та особисту недоторканність можливо розглядати з точки зору двох окремих правових категорій, які виступають двома відокремленими правами людини, пропонуємо внести відповідні зміни та поправки до ст. 29 Конституції України, які б не суперечили нормам міжнародного законодавства, забезпечуючи ефективну подальшу розбудову правової держави в умовах сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погребняк С.П. Негативна і позитивна свобода в умовах демократичної соціальної правової держави. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2008. Т. 21 (60), № 2. С. 67–73.
2. Кожан В. В. Особисті права та свободи людини : загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Львів, 2016. 20 с.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 25.03.2020).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. № 995_004 / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.03.2020).
5. Цивільний кодекс України станом на 13 лютого 2020 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.03.2020).
6. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 25.03.2020).
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1996 р. № 2801-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 25.03.2020).
8. Антонович М.М. Право на свободу та особисту безпеку за міжнародно-правовими актами та національним законодавством України. *Наукові записки. Том 53. Юридичні науки*. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7124/Antonovych_Pravo_na_svododu_ta_osobystu_bezpeku.pdf (дата звернення: 25.03.2020).
9. Грובהва В.П. Щодо визначення змісту категорії «особиста недоторканність». *Форум права*. 2009. № 2. С. 97–101. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09gvrkon.pdf> (дата звернення: 25.03.2020).
10. Європейський Суд з прав людини. *Довідник із застосування статті 5 право на свободу та особисту недоторканність*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf (дата звернення: 25.03.2020).
11. Каталог юридичних позицій. Каталог Конституційного Суду України (1997-2018 роки). URL: <http://ccu.gov.ua/zagolovok/katalog-yurydychnyh-pozyciy-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-1997-2018-roky> (дата звернення: 25.03.2020).